

Poglavlje 2

Ključ za dinamičan koncept građanstva¹¹

1. Izazovi tradicionalnog modela građanstva

Od završetka Hladnog rata ubrzali su se i intenzivirali mnogi procesi koji su već dulje vrijeme oblikovali našu povijest, preuzimajući nova svojstva. Fenomeni koji su se pojavili i promjene koje su se odvijale diljem Europe doveli su u pitanje tradicionalni model građanstva:

- Globalizacija slobodne trgovine i konkurentnih tržišnih ekonomija omogućila je visoku razinu blagostanja mnogim ljudima u mnogim zemljama – no ne i svima. Produbio se jaz nejednake raspodjele između bogatih i siromašnih, kako unutar tako i među različitim društvima, te ugrozio društvenu koheziju i međuljudsku solidarnost.
- Konkurencija prisiljava poduzeća da neprestano povećavaju produktivnost kako bi smanjila troškove proizvodnje. To je uzrokovalo rast permanentnog procesa inovacija, s neposrednim učinkom na proizvode, tehnologije i zanimanja, te posrednim učinkom na cjelokupan način života. Joseph Schumpeter je taj permanentni proces inovacija nazvao “kreativna destrukcija”.¹² Transformacija kompletnih ekonomija u istočnoj Europi može poslužiti kao eklatantan primjer kreativne destrukcije.
- Ekonomski rast je uzrokovao porast blagostanja, no istovremeno i porast iskorištavanja prirodnih resursa. Sve više emisije CO₂ povećavaju poteškoće i troškove sprječavanja ili suzbijanja posljedica klimatskih promjena.
- Nove informacijske i komunikacijske tehnologije omogućile su nove načine povećanja produktivnosti, razmjene i dobivanja informacija, pružanja zabave, da samo navedemo neke. Živimo u medijskoj kulturi, i medijska pismenost – korištenje novih medija kako u stvaranju tako i u primanju poruka – postaje osnovna vještina poput čitanja i pisanja.
- Uslijed ekonomskog rasta i postignuća moderne medicine, stanovništvo mnogih europskih zemalja stari, a istovremeno i raste u svijetu kao cjelini. Oba fenomena predstavljaju ozbiljne probleme 21. stoljeća.
- Nacije imaju pravo na suverenost i samoodređenje. No, pojam nacije je i inkluzivan i ekskluzivan. Po završetku Hladnog rata osvjedočili smo pojavljivanju novih oblika ranije potisnutih kolektivnih identiteta.
- Moderna društva su tipično sekularna, pluralistička društva. Migracije diljem Europe – osobito unutar Europske unije – doprinijele su tom fenomenu. Pluralistička društva su dinamičnija i produktivnija, no istovremeno i zahtjevnija u pogledu društvene kohezije radi integracije ljudi različitih uvjerenja, vrijednosti, interesa, te društvene i etničke pozadine.
- Demokracija nudi najbolje mogućnosti u suočavanju s tim izazovima, s obzirom na činjenicu da svaki pokušaj rješavanja tih, kao i ostalih problema autoritarnom vladavinom ne bi uspio obuhvatiti složenu stvarnost društva, ekonomije, okoliša, rješavanja sukoba, itd. na nacionalnoj, a još manje na nadnacionalnoj razini. S druge strane, demokracija opstaje i pada na jamčenju jednake participacije. Što složeniji postaju naš svijet i izazovi koji određuju našu budućnost, to je teže “običnom građaninu” razumjeti i sudjelovati u odlučivanju. Nepovjerenje prema tradicionalnim političkim institucijama, oblicima vladanja i političkim vođama su ukorijenjene u osjećaju izostavljenosti i zanemarivanja mišljenja. Demokracija i ljudska prava su krhki projekti, i njihov opstanak ovisi o tome hoće li njihovo nasljedstvo biti preneseno na mlađe generacije.

¹¹ Utemeljeno na Huddleston E. (2004.), *Pomagala za stručno usavršavanje nastavnika u obrazovanju za demokratsko građanstvo i obrazovanju za ljudska prava*, Vijeće Europe, Strasbourg, str. 9, revidirao Peter Krapf.

¹² Schumpeter J. (1942., 2008.), *Kapitalizam, socijalizam i demokracija*, Harper and Brothers, New York, str. 83.

Navedene linije razvoja ovdje se mogu tek ukratko skicirati. One su ljudskim djelom stvoreni, a ne prirodni procesi koji su međusobno povezani, jedni na druge utječu i uzajamno se podržavaju. Budući da su “stvoreni”, na njih se može djelovati i mijenjati im smjer i ishod, no ne i njihovu kompleksnost.

Modernizacija

Modernizacija je sociološka kategorija koja se odnosi na multidimenzionalni proces društvene promjene. U posljednja dva desetljeća porasla je s obzirom na brzinu, djelokrug i složenost, no iz povijesne perspektive, njeni izvori obuhvaćaju reformaciju, izum tiskarskog stroja, prosvjetiteljstvo, englesku, američku i francusku revoluciju, te industrijsku revoluciju. Modernizacija je promijenila doslovno svaki aspekt ljudskog života, uključujući sljedeće: kako i što radimo, gdje živimo i koliko (često) putujemo, razinu i raspodjelu bogatstva, razvoj ljudskih prava, globalizaciju, tehnologiju, vrijednosti i uvjerenja u kojima ustrajemo ili ih se klonimo, te kako sudjelujemo u društvu i politici.

Modernizacija je ambivalentan proces, no ne možemo ga izbjeći, on je naša “sudbina”, u dobru i u zlu. Znanstvenici i filozofi zastupaju oprečna mišljenja o tome treba li se modernizaciju, sveukupno gledano, smatrati bremenom ili blagoslovom. Modernizaciju smatramo izazovom koji sa sobom nosi i rizike i mogućnosti. Izazove valja svladati kako bi rizike držali pod kontrolom.

Za mnoge ljude u mnogim društvima modernizacija stvara uvjete i mogućnosti uživanja više razine blagostanja i slobode. S druge strane, građani i njihovi vođe suočeni su sa sve zahtjevnijim zadatkom držanja koraka s rastućim rizicima i opasnostima upletenima u procese modernizacije.

Odgoj i obrazovanje igraju ključnu ulogu u opremanju ljudi s kompetencijama koje su neophodne za postizanje ravnoteže između sve većih prednosti i sve viših očekivanja.

S obzirom na takve izazove, postalo je jasno da je potrebna nova vrsta građana: građana koji nisu tek informirani i razumiju svoje formalne građanske odgovornosti, već su i aktivni – sposobni samostalno sudjelovati u životu svojih zajednica, svoje zemlje i na globalnoj razini, aktivno participirati na način koji odražava njihovu osobnost, te pomagati u rješavanju problema. Sve brojniji izazovi zahtijevaju snažna društva, s kompetentnim – te stoga primjereno obrazovanim – vođama i građanima.

Edukatori su optimisti. Uvjereni su da primjerenim odgojem i obrazovanjem, mladi ljudi, no i pojedinci posvećeni cjeloživotnom učenju mogu steći razumijevanje i mogućnosti da utječu na razvoj svojih zajednica i planeta u cjelini. Najbolji način promicanja aktivnog građanstva je svakako kroz nastavu usmjerenu na učenika, umjesto nastave koja podržava rutinsko i pasivno učenje.

1.1. Nova vrsta građanstva zahtijeva novi oblik odgoja i obrazovanja

Tradicionalni koncepti poučavanja svedeni na sušti prijenos i pamćenje informacija i sadržaja nisu dostatni za stvaranje aktivnog, informiranog i odgovornog modela građanstva kakvo iziskuju moderne demokracije.

Ono što je potrebno su novi oblici odgoja i obrazovanja koji će pripremiti učenike za stvarno uključivanje u društvo – oblici odgoja i obrazovanja koji su praktični koliko i teoretski, imaju korijene u problemima iz stvarnog života i utječu na život učenika i zajednice u kojoj žive, a uče se aktivnim sudjelovanjem u životu škole, kao i u formalnim kurikulumima.

Uloga aktivnog građanina podudara se s ulogom aktivnog učenika. Koncept konstruktivističkog učenja pruža podršku učenicima u suočavanju s novim problemima. U školskoj sferi nastavnik vjerojatno i može ponuditi optimalno rješenje. No, u suočavanju s u prethodnom tekstu obrađenim izazovima, buduće će generacije djelovati kao pioniri.

Potreba za pružanjem nastave usmjerene na učenika predstavlja značajan izazov nastavničkom zanimanju. To iziskuje učenje novih oblika znanja, razvijanje novih nastavnih metoda, pronalaženje novih načina rada i stvaranje novih oblika profesionalnih odnosa – kako s kolegama tako i s učenicima. To ističe poučavanje utemeljeno na sadašnjim zbivanjima nad razumijevanjem povijesnih sustava, kritičko razmišljanje i poučavanje vještina uz samo prenošenje znanja, kooperativno učenje i suradnju umjesto izolirane pripreme, profesionalnu autonomiju umjesto ovisnosti o naredbama iz centrale. To zahtijeva i promjenu načina na koji shvaćamo sam pojam učenja, od poimanja učenja kao procesa usmjerenog na nastavnika, do učenja putem stjecanja iskustva, sudjelovanjem, istraživanjem i razmjenom informacija.

Didaktički model u čijem je središtu nastavnik, kojim dominira udžbenik i koji je utemeljen na prijenosu odgojno-obrazovnih sadržaja valja zamijeniti modelom koji ističe uključivanje učenika, širi raspon metoda poučavanja i pristup utemeljen na stjecanju vještina. To je ono čemu ovo izdanje odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava nastoji doprinijeti.

2. Politička kultura

2.1. Demokracija oživljava kroz svoje građane

Primjer:

Parlamentarni izbori proizvode dobitnike i gubitnike. Većina formira novu vladu, manjina opoziciju. Prethodna vlada može izgubiti izbore, te na njeno mjesto dolazi nova, s različitim političkim stajalištima.

Pravila su jasna, no to nije dovoljno. Izborni sustav će funkcionirati tek kad ćemo moći biti sigurni da će gubitnici, manjina, prihvatiti rezultat. Ako to ne učine, izbori mogu izazvati nasilne sukobe, koji će razdijeliti društvo, umjesto da ojačaju koheziju među njegovim članovima.

Izborna kampanja pruža strankama mogućnost da građanima prenesu svoje ideje. No, što ako zastupljene stranke promiču rasističku, fundamentalističku ili antidemokratsku ideologiju?

Da bi izbori funkcionirali kao jedan od najbitnijih oblika sudjelovanja građana u demokratskom odlučivanju, društvu je očito potrebno mnogo više od pukog zakonskog okvira kojim se određuje održavanje izbora. Treba postojati povjerenje u politički proces i postupci kojima će se osigurati ispravno provođenje tih procesa.

Ovaj primjer pokazuje da demokracija ovisi jednako o nizu propisa kao i o stavovima građana prema demokraciji. Oni trebaju razumjeti i uvažavati sustav, a istovremeno i osjećati odgovornost za njegovu stabilnost. Stranke se međusobno trebaju ophoditi kao suparnici, no ne i kao neprijatelji. Samo u tom slučaju demokracija demonstrira svoju snagu kao jedini sustav u kojem je promjena vlasti moguća bez promjene političkog sustava.

Demokracija se sastoji od sustava institucija i procesa koji obuhvaćaju opće izbore, parlamentarnu zastupljenost i kontrolu vlasti sustavom provjera i ravnoteža. Neka ustrojstva uključuju neposredno sudjelovanje kroz referendum ili ustavni sud. Demokracija je pozornica, a građani su glumci, doslovno. Oni stoga trebaju biti voljni i sposobni odigrati svoju ulogu, i trebaju se poistovjetiti s političkim sustavom demokracije.

Demokracija je sustav institucija ukorijenjen u političkoj kulturi. Institucionalni sustav može uspostaviti okvir za političku kulturu, no ne može stvoriti, niti osigurati njegovu stabilnost. Isto načelo vrijedi i za autokratski oblik vladavine. Autokrat također ovisi o odgovarajućoj političkoj kulturi, utemeljenoj na politički povodljivim subjektima umjesto na aktivnim i angažiranim sustavima.

2.2. Kulturna dimenzija ljudskih prava

Ljudska prava koja su civilna i politička po prirodi određuju što su demokratski procesi u praksi, uključujući slobodu mišljenja i izražavanja, slobodu medija (to jest zabranu cenzure), pravo glasa, i načelo jednakosti i nediskriminacije koje vrijedi za ostvarivanje svakog ljudskog prava. Kada zemlje ratificiraju određeni sporazum o ljudskim pravima, obvezuju se na usklađivanje državnih zakona i praksi radi uklapanja u međunarodne standarde. Čine to dobrovoljno.

No, što se događa ako država zakaže u provođenju ljudskih prava? Postoje razni mehanizmi zaštite, ustanovljeni od strane UN-a i regionalnih institucija za ljudska prava i sadržani u javno objavljenim regionalnim dokumentima na temu zakona o ljudskim pravima, koje vlade mogu prihvatiti. U Europi je, primjerice, na snazi Europska konvencija o ljudskim pravima, s civilnim i političkim pravima kao glavnim područjem interesa. Za potpisivanje je raspoloživa i Europska socijalna povelja, zasnovana na ekonomskim, socijalnim i kulturnim pravima. Ukoliko neka vlada prihvati Konvenciju, no ne djeluje u skladu s njenim odredbama, građani (ili bilo koja osoba unutar državne jurisdikcije) država članica Vijeća Europe mogu uputiti žalbu Europskom sudu za ljudska prava u Strasbourgu.

U većini slučajeva, ostvarivanje ljudskih prava se odvija u sklopu vlada organiziranih kao ustavne demokracije, putem uobičajenih mehanizama demokratskih procesa. Ti mehanizmi podrazumijevaju razvijanje zakona, no i kulture građanskog sudjelovanja i angažmana.

Demokracija i ljudska prava ovise o institucionalnom okviru koji se sastoji od dvije komponente: niza propisa i načela ustanovljenih unutar ustava i pravnog sustava, te političke kulture. Demokracija i ljudska prava su usađeni u nizu načela, vrijednosti i odgovornosti. Dozvoljavaju suprotstavljanje oko spornih pitanja, sve dok postoji jasna suglasnost oko okvira koji priznaje i štiti, no istovremeno i ograničava slobode. Može se izraziti neslaganje oko gotovo bilo čega, no to funkcionira samo ukoliko svi podržavaju sustav koji neslaganje dopušta.

2.3. Poučavanje kroz demokraciju i ljudska prava – kultura demokracije u školama

Demokracija ne može postojati bez angažiranih demokrata.

Svaka generacija preuzima svoje demokratsko nasljeđe, i trebala bi ga razumjeti i uvažavati, te naučiti kako ga aktivno primijeniti. Zadaća je odgoja i obrazovanja za demokratsko građanstvo i ljudska prava, kao i odgoja i obrazovanja u cjelini, podržati i ohrabriti mladu generaciju da postanu aktivni i angažirani demokrati.

Kulturne tradicije sklone demokraciji se polagano razvijaju, kako je pokazalo povijesno iskustvo u mnogim zemljama. Najozbiljniju prepreku s kojom su suočeni državotvorni projekti u društvima koja su pretrpjela građanski rat, predstavlja odsutnost tradicije kulture demokracije. Obrazac demokratske institucije se, takoreći, može uvesti, no korijenje kulture demokracije ne može – ono treba doslovce iznicati iz kulturne baštine društva.

Iz tog se razloga politička kultura može koncipirati u konstruktivističkim kategorijama. Ostvaruje se kroz procese učenja i socijalizacije. Stoga je od velike važnosti upravlja li se školama demokratski ili autokratski, jer će se od učenika očekivati da nauče kako živjeti u, ili pod, oblikom vladavine kojem svjedoče u ranoj fazi života.

Škola kao mikro-društvo može podržati svoje učenike u stjecanju i uvažavanju ključnih elemenata kulture demokracije i ljudskih prava, uključujući sljedeća:

- Učenici su sposobni sigurno i samopouzdanom prepoznati i izraziti svoje interese i stavove.
- Učenici se jedni prema drugima odnose s uzajamnim poštovanjem, uključujući slušanje tuđeg mišljenja i empatiju, odnosno spremnost i sposobnost mijenjanja perspektive.
- Učenici su sposobni riješiti sukob nenasilnim sredstvima, to jest pregovorima i kompromisima.
- Učenici uvažavaju funkciju institucionalnih okvira koji štite i ograničavaju njihova osobna prava i slobode. Oni dodaju “mekan”, neformalni element političke kulture “tvrdom”, formalnom elementu pravila.
- Učenici uvažavaju politiku kao praktično nastojanje s ciljem rješavanja problema koji zahtijevaju pozornost i odlučivanje.
- Učenici sudjeluju u procesu biranja predstavnika i formalnom procesu odlučivanja.
- Učenici primjenjuju nekonvencionalne načine utjecanja na procese odlučivanja, kao što su podizanje svijesti, aktivizam, lobiranje i samostalno rješavanje problema.
- Učenici preuzimaju odgovornost za svoje odluke i izbore, uzimajući u obzir njihov utjecaj na njih same, no i na ostale.
- Učenici su svjesni da će ukoliko ne sudjeluju u odlukama koje se na njih odnose, drugi ih učiniti umjesto njih, a ishod možda neće ići u njihovu korist.

Politička kultura je snažno povezana sa stavovima i vrijednostima koje mladi građani stječu kroz proces socijalizacije, uključujući i njihovo školsko iskustvo. Postoje i drugi faktori koji imaju jednako snažan utjecaj na proces socijalizacije mladih ljudi, osobito obitelj, vršnjaci i mediji. S druge strane, školska zajednica nudi djeci i adolescentima najranije mogućnosti stjecanja iskustva interakcije u društvu i u javnosti; možemo stoga pretpostaviti da škola posjeduje presudni utjecaj na način prenošenja demokratskog nasljeđa na mlade generacije. Učenjem i iskustvom u školskom ambijentu mladi ljudi mogu razviti navike i vještine za cjeloživotno sudjelovanje u demokratskim procesima i vrijednostima ljudskih prava, kako kroz formalne procese odlučivanja, tako i kroz svakodnevne interakcije.